

**TARİHÇİ ATÂ'NIN ATÇILIK İLE İLGİLİ ESERİ:
TUHFETÜ'L-FÂRİSİN FÎ-AHVÂLİ HUYÛLÎ'L-MÜCÂHİDİN***

Muhittin ELAİÇİK**

ÖZET

At ve atçılık insanlık için özel ve müstesna bir yere sahip olup, Türklerde ise bunun çok daha büyük bir yeri ve değeri vardır. Büyük Türk devletleri atların sırtında kurulmuş ve birçok mevki ve makam ismi de ata dayalı olarak ortaya çıkmıştır. Atın yerini ve kıymetini anlatan ayet ve hadislerin de bulunması atın değerini daha da artırmış; hatta at, Türklerde insandan sonra yaratılmışların en şerefliisi olarak kabul edilmiştir. İslâm dünyasında at ve atçılığa dair eserler Abbasiler döneminden itibaren yazılmaya başlanmış ve zamanla birçok baytarnâme ve fûrûsiyye ortaya konulmuştur. İslâm dünyasında at ve atçılığa dair eserler, at hastalıkları ve tedavilerine dair baytarnâmeler ile atçılık, binicilik, okçuluk gibi konuları içeren fûrûsiyyeler adı altında yazılmıştır. Baytarnâmelerde genellikle at hastalık ve tedavileri işlenmiş, fûrûsiyyelerde ise binicilik, silahşorluk gibi konular ele alınmıştır. Bu iki sahada antik dillerden Arapçaya birçok çeviri yapılmış ve bunlarda genellikle, Aristo'ya ait olduğu kabul edilen Baytarnâme'den esinlenilmiştir. İslâm dünyasında baytarlıkla ilgili ilk telif eser İbni Ahi Hizâm el-Hutteli'nin *Kitâbü'l-hayl ve'l-baytara* adlı eseri olmuş ve bu eser daha sonra birçok defa tercüme ve şerh edilmiştir. Osmanlı'da at ve atçılıkla ilgili eserlerin genellikle şerh ve tercüme şeklinde yazıldığı görülmekte olup, bunların birisi de Tayyazâde Ata tarafından Arapça bir eserden *Tuhfetu'l-farisin fi-ahvâli huyûli'l-mücâhidîn* adıyla çevrilmiş eserdir. Bu makalede bu eser incelenip tanıtılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: At, Atçılık, Baytarnâme, Tayyazâde Atâ,

**A WORK ON THE HORSE RIDING WHICH WAS WRITTEN BY
HISTORIAN ATA:**

TUHFETÜ'L-FÂRİSİN FÎ-AHVÂLİ HUYÛLÎ'L-MÜCÂHİDİN

ABSTRACT

Horse and horse riding, has a special place for humanity, and has a value much larger than that of the Turks. Great Turkish states established the backs of horses and based on the horse name emerged in many position and authority. Qur'anic verses and Hadiths about the

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Prof.Dr. Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edb. Bölümü.,El-mek: meliacik63@yahoo.com

location and value of the horse is also further increased the value of the horse, even at the Turks after the person has been recognized as the most honorable of creatures. Began to be written works on horse riding at the Islamic world from the period of the Abbasids and in the long run many fūrūsiyye and baytarname put forward. The works on horse and horse riding at the Islamic world, baytarnames which explaining treatment of diseases of horse and fūrūsiyye which including issues of horse riding, horseback riding, archery posted under the name. At baytarnâmes usually is treated treatment of the disease of horse, at fūrūsiyyes discussed the horse-riding, knight hood issues such as. These two had been many translating from ancient languages to Arabic and in these generally the book was inspired by Aristotle regarded as belonging to. At the Islamic world veterinary the first copyrighted work is Kitâb al Hayl wa al baytara which was written by İbni Ahi al-Hutteli, this work has been translated many times and was annotated. In Ottoman works on horse and horse riding is often seen written in the form of commentary and interpretation, one of them is Tuhfetü'l-Farisîn fi-ahvâli huyûli'l-Mujahideen which was translated from a Arabic work by Tayyazade Ata. In this article examined and are introduced this work.

Key Words: Horse, Horse riding, Baytarname, Tayyazade Ata

Giriş

Türklerin adeta simgesi olmuş bir konu olan at ve atçılık üzerine birçok eser yazılmış ve bu eserlerde hem binicilik konuları, hem de at hastalıkları ve tedavileri anlatılmıştır. At, Türklerde insandan sonra yaratılmışların en şerefli sayılmış bir müstesna hayvan olup, cihanşumul Türk devletleri atların sırtında kurulmuş, “Kuş kanatın er atın” ve “Yayan erin umudı olmaz.” denilerek atın müstesnalığı ortaya konulmuştur. En eski Türkçe kaynaklardan Divanu Lugati't-Türk'te at ve atçılığa dair 200'e yakın isim, deyim ve atasözünün bulunması atın bu toplumda tuttuğu yeri ve değeri göstermektedir. İslâmiyet'te de ata büyük önem verilmiş ve Kur'ân-ı Kerîm'de at üzerine yemin edilmiş, cihad için atlar hazırlanması emredildiği¹ gibi, hadîs-i şeriflerde de atların alınlarında hayır ve bereket olduğu bildirilmiştir.² İslâm dünyasında fütuhatta gösterilen büyük başarılarla paralel olarak at ile ilgili eserler Abbasiler döneminden itibaren yazılmaya başlanmış, atın ihracı yasaklanmış, süvari birlikleri kurulmuş, ata dayalı mansıplar ihdas edilmiş, hatta bazı mezheplerde atın önemli işlevinden dolayı etinin yenmesi mekruh sayılmıştır. Osmanlı'da kapıkulu ve tımarlı sipahilerin ata dayanması, ulaşım ve haberleşmenin at ile yapılması, at bakıcılarının örfi vergilerden muaf tutulması da verilen önemin bir başka göstergesidir. Ayrıca, Osmanlı'da “mîr-âhûr” saray atlarına bakanların reisi olup hiyerarşik yapıda da saygın bir yeri vardır. Selçuklu'da gâşiye-dâr, Osmanlı'da da Rikâb-ı Humâyûn (arz odası, sadâret) görevi, atın üzengisinden mecâz-ı mürsel ve kinâye yoluyla geliştirilmiş bir görevdir. Türklerde atın önemi şiir, edebiyat ve spora da yansımış, at hakkında rahşiye kasideleri yazılmış, cirit ve çevgan gibi sporlar gelişmiştir. Ünlü İslam müellifi Cahiz (ö.869) Türklerde atın yerini ve değerini şöyle ifade etmiştir: "Türk'ün silahı, atı, koşum takımları ile ilgili herşeyi yanında bulundur. Türk hızla koşan at üzerinde dört yana ok

¹ “Siz de gücünüzün yettiği kadar onlara karşı her çeşitten kuvvet biriktirin ve cihad için atlar hazırlayın ki, onlarla hem Allah'ın düşmanlarını, hem de kendi düşmanlarınızı, ayrıca Allah'ın bilip de sizin bilmediğiniz daha başkalarını korkutasınız. Allah yolunda her ne harcarsanız onun sevabı size eksiksiz ödenir ve asla haksızlığa uğratılmazsınız. (Enfal suresi, 60).

² İbni ‘Ömer’den rivayet edilen bir hadîs-i şerif: “Atın alınında kıyâmet gününe kadar bir hayır bağlıdır. Bu hayır, ecir ve ganîmet içindir ve atın nafakasını yani yem ve suyunu vaktiyle güzelce verenler sadaka vermiş gibi sevâba ulaşırlar.”

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

atar. Türk, atını kendisi terbiye eder, yetiştirir, adını söyleyince atı onu takip eder. Türk'ün ömrünün yarısından fazlası atın üzerinde geçer, Türk hem çoban, hem veteriner, hem süvari hem cengaverdir. Hulâsa, bir Türk başlı başına bir millettir.” (Gözlükçü, 1995:14). Türkiye'de veterinerlik eğitiminin başlangıcında da temel öge at olmuş ve ordunun en önemli güç kaynağı olan atın hastalıklardan korunması ve tedavisi için 1842'de askerî veterinerlik eğitimine başlanmış, bu hekimler ihtiyaç duyuldukça sivillere de hizmet vermiş, 1889 yılından itibaren de sivil veteriner hekimlik eğitimine geçilmiştir (Artan, 1995:16).

Atçılık ile ilgili eserler; baytarnâmeler

İslamiyetin ilk yıllarında Arabistan'da pek bilinmeyen atın önemi Emeviler döneminde iyice artmış, ama asıl büyük işlevi Abbasiler döneminde Türklerden oluşan süvari birliklerinin kurulmasıyla başlamıştır. İslâm dünyasında at ve atçılığa dair yazılan eserler iki koldan gelişme göstermiş, atların hastalık ve tedavilerine dair konular genellikle *baytarnâme*; atçılık, binicilik, okçuluk, silahşorluk gibi konulara ait eserler ise *kitabu'l-hayl*, *kitâbul-fürûsiyye*, *hayl-nâme*, *feres-nâme*, *esb-nâme* gibi adlar altında kaleme alınmıştır. Evcil hayvanların hastalık ve tedavileri üzerine yazılmış tıbbî kitapların genel adı *baytarnâme* olup, büyük bir kısmı Arapça eserlere dayanan bu eserlerde genellikle atçılık ve atların hastalık ve tedavileri ile ilgili konular işlenmiş, diğer evcil hayvanlara hiç temas edilmemiş veya eserlerin sonunda sadece bir bölüm ayrılmıştır (Şen, 1995:177). İslâm dünyasında özellikle Abbasi halifesi Mansur döneminden itibaren Eski Yunanca, Farsça, Hintçe ve Süryaniceden Arapçaya birçok eser çevrilmiş, Türkçe kaleme alınan eserler ise Aristo'ya ait *Baytarnâme*'nin nüshaları olarak anonimleşmiştir. On bap olan Aristo'nun eserinde atın iyi ve kötü özellikleri, dişleri ve yaşları; baş, boyun, gövde, ayak ve karnında çıkan hastalıklar ve atın terbiyesi anlatılmıştır. Anonimleşmiş baytarnâmelerde ise atın iyi ve kötü özellikleri ele alınmış, atın oniki iyi özelliğinden üç yerinin kadına, üç yerinin deveye, üç yerinin sığıra, üç yerinin de katıra benzemesi gerektiği söylenmiştir. Hastalık bölümlerinde ise sakagu (ruam), senergu (burunda irin akıntısı), bevasir (burunda irin akıntısı), bıçılğan (el ve ayakta yara ve yarıklar), nasır, sıraca (boyunda tüberküloz, çekiç-malleus), hunnak (boğaz iltihabı), demregü (temriye) gibi at hastalıkları anlatılmıştır.

İslâm dünyasında tercüme devrini müteakip 9. yüzyıldan itibaren telif dönemi başlamış ve halifelerin imrahoru İbni Ahi Hizâm el-Huttelî'nin (ö.902) *Kitâbü'l-hayl ve'l-baytara* adlı eseri baytarlık üzerine yazılmış ilk telif eser olmuştur. Bu eser 30 baba ayrılmış olup, bu 30 bap da 3 ana bölümde ele alınmıştır. İbni Ahi Hizâm ayrıca, binicilik, silahşorluk ve baytarlık üzerine *Kitâbu'l-fürûsiyye ve'l-baytara* ve *Kitâbu ma'rifeti'r-remy bi'n-nüşşâb ve âlâti'l-harb* adlarında iki eser daha yazmıştır. Okçuluk, silahşorluk ve binicilik üzerine olan eseri Memluklar döneminde Hassakiler Hası Timur Big namına *Kitâbu Münyeti'l-guzât* adıyla Kıpçak Türkçesine çevrilmiştir. 9.yüzyılda baytarlık üzerine yazılmış bir başka önemli eser, Ahmed bin Muhammed bin Ebu Kutayre tarafından yazılan *Kitabu'l-hayl ve sifâtuha ve elvânihâ* adlı eser olup, atın cinsleri, donları, benekleri, hastalık ve ilaçları anlatılmıştır. 12. yüzyılın sonlarına doğru Ebu Zekeriya Yahya İbni Muhammed ibni Ahmed el-Avvâm'ın *Kitabu'l-felâha* adlı 34 baptan oluşan ziraat kitabının 33.bâbı özel olarak atların hastalıklarına ayrılmıştır. 13.yüzyılda Ahmed bin el-Hasan bin el-Ahnef'in *Muhtasaru Kitâbi'l-baytara* adlı 30 baptan oluşan eserinin bazı bölümleri II.Mahrud devrinde Mustafa Kânî Mîr tarafından dokuz bap üzerine Türkçeye çevrilmiştir. Yemen Resûlî Devleti hükümdarlarından Melikü'l-Eşref er-Resûlî (ö.1296)'nin *Kitâbü'l-mugnî fi'l-baytara* ve Melikü'l-Mücâhid Ali bin Davud er-Resûlî'nin *Kitâbü't-tezkireti fi-mâ rifeti'l-baytara* adlı eserlerinde at, katır, eşek, deve, fil, manda, sığır, koyun, keçi hastalıkları ve bunların üretim, bakım ve terbiyesi anlatılmıştır. Memluk hükümdarı Seyfeddin Kalavun'un Kahire'de kurduğu Mansûriyye adlı medresenin hocalarından Abdulmümin ed-Dirnyatî'nin sekiz baptan oluşan *Kitâbu fazli'l-hayl* adlı eseri atların faziletlerinden bahsetmektedir. Kalavun devrinde Emir Bedrüddin bin

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Bektut (ö.1311) tarafından yazılan *Kitâbu'l-fürûsiyye ve mu'âleceti'l-hayl* adlı eser binicilik ve baytarlık konularını içermektedir. İslam medeniyetinde baytarlık üzerine en mükemmel eserler 14. yüzyılda Memluklar döneminde yazılmıştır. Bu dönemin şair ve alimlerinden es-Sâhib Tacuddin Ebu Abdullah Muhammed bin Muhammed bin Ali (1242-1307), *Kitabu'l-baytar* adıyla iki ciltlik bir eser yazmıştır. 14. yüzyılın en büyük veteriner hekimi kabul edilen Ebu Bekr İbn Bedruddin ibni el-Munzir el-Baytar (ö.1340)'ın yazdığı, *Kitâbu'n-Nâsirî* de denilen *Kamilü's-sinâ'ateyni'l-baytara ve'z-zartaka* adlı eser ortaçağda baytarlık üzerine yazılmış en mükemmel eser olmuştur. Eser 10 makaleye ayrılmış olup ilk dört makale hipoloji, sonraki dört makale atların hastalık ve tedavileri, dokuzuncu makale farmakoloji, onuncu makale de nal tekniğini anlatmaktadır. Eser, IV.Mehmed döneminde *Baytar-nâme-i Cedîd* adıyla Hacı Mustafa el-Bağdadî tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Suriyeli hekim İbni Kayyim el-Cevziye (ö.1350)'nin *Kitâbu'l-fürûsiyye*'si hipoloji, binicilik eğitimi ve askerlik sanatı konularını anlatmaktadır. Arap astronomu Rıdvan ibni Arkam (ö.1356) hipoloji konusunda *Kitâbü'l-ihitfâl fi-istifâ tasnîf mâ li'l-hayl* adlı bir eser yazmış; İbni Hüzeyl el-Fezarî el-Endelûsî (ö.1361) atlar konusunda üç kitap yazmış ve öğrencisi İbni Cuzaî de atçılık, binicilik eğitimi konusunda kitap yazıp Nasrî hükümdarı V.Muhammed'e ithaf etmiştir. 1395-1400 yıllarında Tolu Bey adına Memluk Kıpçakcasına çevrilmiş iki baytarnâme olup, biri *Baytaratu'l-vâzih* (iki bölüm; ilk bölüm hipolojiye, ikinci bölüm atın çeşitli hastalık ve tedavisine ayrılmıştır), diğeri *Kitâbu fi-riyâzati'l-hayl* adlı eserdir. 1479 yılında müellifi bilinmeyen Arapça bir eser de Hibetullah bin Mahmud bin Mevdûd el-Hanefî tarafından *Kitâbu Baytar-nâme* adıyla Türkçeye çevrilmiştir. 1488 yılında istinsah edilmiş müellifi belli olmayan *Avnu ehli'l-cihâd ve Kitâbu fi-ilmî'l-baytarat ve ahvâli'l-hayl ve mu'âlecâtihâ* adlı iki eser de anılmalıdır. 16. yüzyılda baytarlık sahasında yazılmış en önemli telif eser, Ali bin Ömer'in 1568'de yazdığı *Gazâ-nâme ve Baytar-nâme* adlı eserdir. Sultan II.Selim'in hekimbaşısı Ankaralı Nidâî (ö. 1611) de 60 baptan oluşan *Tabâbet-i beşeriyye ve baytariyye* adlı eseri yazmıştır. 17. yüzyılın başlarında Sultan I.Ahmed'in emriyle Emir Hacib Aşık Timur'un *Umdetü'l-mülûk* adlı eseri *Tuhfetü'l-mülûk ve's-selâtin* adıyla Türkçeye çevrilmiştir. Bu dönemde I.Ahmed'in hattatı Belgradlı Ken'ân Efendi tarafından bir baytarnâme yazılmış, bu eserde de, Aristo'ya ait anonimleşmiş baytarnâmelerde olduğu gibi, atın oniki iyi özelliğinden üç yerinin deveye, üç yerinin katıra, üç yerinin sığıra, üç yerinin de kadına benzemesi gerektiği belirtilmiştir. Bu yüzyılda Şeyh Muhammed Kadızade (ö.1635)'nin *Kitab-ı makkûl der-hâl-i huyûl* adlı eseri de anılmalıdır (Şen, 1995:177-190).

Atçılık üzerine yazılmış son eserlerden birisi de Tayyazâde Ata tarafından *Tuhfetü'l-fârisin fi-ahvâli huyûli'l-mücâhidîn* adıyla yazılmış bir eserdir. 54 baptan oluşan bu eser, yazarının belirttiğine göre, at ilmine dair Türkçe muteber ve doğru bir eser bulunmadığı için Türkçeye çevrilmiştir.

Tuhfetü'l-fârisin fi-ahvâli huyûli'l-mücâhidîn

Bu eser, Enderun tarihi niteliğindeki meşhur *Târîh-i Atâ* adlı eseri ile tanınmış olan Tayyazâde Ahmed Atâ (ö.1880'den sonra) tarafından, 1857 tarihinde, Ordu-yı Humâyûn muhâsebecisi olduğu sırada, Arapça aslından 14.yüzyılda yazıldığı tahmin edilen bir eserden Türkçeye tercüme edilmiştir. Bu durumu eserin önsözünde söylenen: “*ve Arap alimlerinden Muhammed en-Neceş ve Aristatis adlı hekimlerin yazdıkları kitap ile diğer bir risale de atçılık ve baytarlıkta çok faydalı bilgileri muhtevi olduğundan...*” ifadesinden anlamak mümkündür. Buna göre, Aristo'nun Baytarnâme'si ve ondan yazılmış Arapça bir eser ile buna dayanan bir Arapça risale, Atâ tarafından incelenerek Türkçeye çevrilmiştir. Atâ, Enderun başlalılığı yapan Tayyar Efendi'nin oğlu olup, yaklaşık on yıl Enderunda kalmış, daha sonra büyük ihtimalle yeniçeriliğin lağvedilmesi üzerine buradan ayrılarak çeşitli taşra görevlerine gitmiş, hatta sürgünlere uğradığından şikâyet etmiştir. Enderundan ayrıldıktan sonra sırayla Dâr-ı Şûrâ kâtipliği ve üyeliği, Giritli Mustafa Nâilî Paşa'nın divan kâtipliği, serasker mektupçuluğu, Adana ve Halep

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

mal müdürlükleri, İstanbul muhasebeciliği, ordu müsteşarlığı, Cezâyir-i Bahr-ı Sefîd müsteşarlığı görevlerinde bulunmuş, bir süre memuriyetten ayrılıp daha sonra Karahisar ve Karesi mutasarrıflıkları yapmış, bâlâ rütbesiyle Harem-i Şerîf müdürü olmuş, bazı askerî meseleleri halletmek üzere Trablus, Girit, Lübnan gibi yerlerde geçici görevler yapmış ve görevli olarak Medine'de bulunduğu sırada yaklaşık 1880'da vefat etmiştir. Atâ Bey, daha ziyade beş ciltlik *Târîh*'i ile tanınmış olup bu eserin emekli olduktan sonra Cevdet Paşa'nın teşvikiyle yazıldığı söylenmektedir. Eserin ilk üç cildinde Enderun teşkilâtına ait âdâb, görev, rütbe ve makamlar, kanunlar, yetişen şahıslar vs. anlatılmış, dörd ve beşinci ciltler ise Enderun şairleri ve şiirlerine ayrılmıştır. Atâ'nın ayrıca mürettep bir *Divân*'ı³, atçılık ile ilgili *Tuhfetu'l-fârisîn fî-ahvâli huyûli'l-mücâhidîn* adlı eseri⁴ ve çeşitli biyografik bilgileri içeren *Tayyârzâde Mecmûası*⁵ adlı eserleri vardır. Atâ Bey'in usta bir okçu olduğu ve Okmeydanı Tekkesinde çok başarılı oklar attığı bilinmekle birlikte, baytarlıkta hangi düzeyde olduğu hakkında elimizde bir bilgi mevcut değildir.

Tuhfetü'l-fârisîn fî-ahvâli huyûli'l-mücâhidîn'in mukaddimesinde bu eserin at ilmine dair Türk diline tercüme edilmiş muteber bir eser olmadığından bahisle tercüme edildiği şöyle bildirilmektedir: *Padişahın hünerli gölgesinde her türlü ilim ve fenne dair kitap ve risaleler yazılıp yabancı dillerden de pek çok kitap Türk diline çevrildiği hâlde Peygamber efendimizin hayvanlar arasında en çok sevip üstün tuttuğu ata ve onun ilmine dair Türk dilinde muteber ve sağlam henüz bir kitap yazılmış ve tercüme olunmuş olmadığından ve Arap alimlerinden Muhammed en-Neceş ve Aristatilis adlı hekimlerin yazdıkları kitap ile diğer bir risale de atçılık ve baytarlıkta çok faydalı bilgileri muhtevi olduğundan, Dersââdet ordu-yı humâyûnı muhâsebecisi bulunan bu âciz Tayyârzâde Ahmed Atâ, inşâ ilmi vadisinde ve kalem ve söz düzücülük yolunda daha yaya olduğunu itiraf ile berâber, surf bir eser-i âcizâne bırakmak ümidiyle bu risâleyi terceme edip düzenleyerek Tuhfetü'l-fârisîn fî-ahvâli huyûli'l-mücâhidîn adıyla adlandırıp kabule sunmuştur. Bu kitabı inceleyenlerin, kitabın yanlış ve kusurlu sözlerini görmezden gelerek müsamahalı davranmaları umulur."*

54 bap olan eser, konuları itibarıyla daha ziyade baytarlık ilmine girmekte olup konuları şöyledir: 1.atın iyi ve kötü alâmetlerine dair hadisler; atın vasıfları. 2. Atların övülmüş vasıfları. 3. 36 yaşına kadar dişlerinden yaşının bilinmesi. 4. Atın ahır ve bedeninin muhâfazası ile binilip inilmesi kaidesi. 5. Atı nallamanın usûlü. 6. Ürkmesi. 7. Başı sert olanlar ile üzerlerine bindirmeyenlerin terk-i hûy ettirilmesi. 8.Taylara yürüme ve hareket talimi, döl için kısırağın nasıl olması gerektiği, kısır olanların tedavisi. 9. Kan alma. 10. Delirme. 11. Atların kulaklarında çıkan hastalıklar. 12. Gözlerinde çıkan hastalıklar. 13. Sakağı (ruam). 14. Burnunda çıkan hastalıklar. 15. Ağzında çıkan hastalıklar. 16. Boğazında çıkan hastalıklar. 17. Öksürme.18. Kanının bozulmasından çıkan hastalıklar. 19.Yaralar. 20. Kuyruğunda çıkan hastalıklar. 21. Makadında çıkan hastalıklar. 22. Zekeri ile hayalarında çıkan hastalıklar. 23. Bevlîne ârız olan hastalıklar. 24. Karnında çıkan hastalıklar. 25. Yeller. 26. Sinme. 27. Sancı. 28. Kısırlık. 29. Mukl (bir tür inkıbâz.). 30 Şedîde illeti. 31. Hetk illeti. 32. Rih (romatizma). 33. Müsteskî (karında su toplanması). 34. İhtilâc (çarpıntı). 35. Mâ'û'l-asfer (sarı su). 36. Mirretü'l-yâbise illeti. 37. Sill (verem). 38.Sıraca. 39. Çıbanlar. 40. Uyuz. 41. Ayaklarında çıkan illetler. 42. Abraşın def'i ve cesedine benekler yapılmanın usûlü. 43. Miskîn illeti. 44. Kurha (silah yarası). 45. Harâretten çıkan yaralar. 46. Omuz ve kollarında çıkan hastalıklar. 47. Ayaklarının kırılması ve çıkması. 48. Cesedine hariçten ârız olan yaralar. 49. Ahırında olan sinek, karınca ve pirenin def'i. 50. Vücûduna

³ Muhittin Eliaçık, *Tayyârzâde Atâ Divânı*, Bilge Yayınevi, Ankara 2005.

⁴ Millet Kütüphanesi, AEtib57.

⁵ Millet Kütüphanesi, AEtih81.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

yumuşama verecek ilaçlar. 51. Semiz olup da iştahsız olan atların tedavisi. 52. Yük yüklenmeden iştahına zarar gelenlerin tedavisi. 53. Soğuk alan hayvânların tedavisi. 54. Atın susuzluğa dayanması için alınan tedbirler.

Tayyazâde Atâ, tercüme ettiği Arapça eserin ismini vermemiş ise de, bir karşılaştırma yapıldığında bu eserin İbni Ahi Hizâm el-Hutteli'nin *Kitâbü'l-hayl ve'l-baytara* adlı eseri olma ihtimali bulunmaktadır. Bu eser her ne kadar 30 bap ve bu baplar da üç ana bölümde ele alınmış ise de, gerek birinci bölümde geçen hadisler, gerekse baplar ve konuları, Atâ'nın tercümesi ile uygunluk içindedir. Eserin baytarlık konusunda ilk telif eser olması ve daha sonraki birçok eserin de bu esere dayanmış olması dikkate alındığında Atâ'nın tercümesinin bu esere dayanması ihtimali yüksek görünmektedir. *Tuhfetü'l-fârisîn*'de ilk üç bapta atın iyi ve kötü alâmetlerine dair hadisler; atın vasıfları; atların övülmüş vasıfları ve 1-36 yaşları arasında dişlerinden yaşının bilinmesi konuları anlatılmıştır. Eserin en uzun bölümü olan birinci bölümde kaynakları ve Arapça metinleri ile birlikte birçok hadis-i şerif metni verilmiş olup bu hadisler şöyledir:

1. *Allahu teâlâ atı yaratmak istediğinde Kabe'nin sağ tarafından esen rüzgâra: "Ben senden bir şey yaratacağım, evliyâmın aziz ve düşmanlarımın zelil olması için ve bana muî olanların süsü için toplan" buyurup, Cebrâîl aleyhisselâm geldi, toplanan rüzgârdan bir avuç aldı ve o rüzgârdan atı yarattı ve ata hitap ederek: "Seni muteber yarattım; hayrı senin alnında kıldım ve ganimet mallarını senin arkanda götürüler ve diğer yarattığım bütün hayvanlardan seni rızkın genişliği yönünden üstün ettim; sahibini sevgili ve istediğini tutmak ve kaçtığından kurtulmak için kanatsız uçucu kıldım ve bana dua, hamd, şehâdet ve tekbîr eden erkekleri binici kılarım. Her ne zaman ki atın sahibi tesbih, hamd, şehâdet ve tekbîr eder elbette atı da iştirip tıpkı sahibi gibi razı olur."*

2. *"At diğer vahşiler gibidir; Beytullahın temelini ve binâsını kaldırmak için Allahu teâlâ İbrâhîm ve İsmâîl'e emr etti ki vaktinde size bir hazîne veririm, ben o hazîneyi sizin için yığmışım buyurdu. Daha sonra Cenâb-ı Allah İsmâîl'e de sen çık ve o hazîneyi çağır dedi; İsmâîl ciyâd denilen nesnenin bir yerine çıktı, duânın ve hazinenin ne olduğunu bilmezdi; Allahu teâlâ İsmâîl'e du'ânın ne olduğunu ilham etti, yeryüzünden Arabistana bir at kalmadı, hepsi İsmâîl'e icâbet ettiler ve icâbet eden atların alnını İsmâîl tuttu. Siz bağlanıp tutunarak atlara binin, zîrâ atlar bereketlidirler ve atlar babanız İsmâîl'den size mirastır."*

3. EBû-Zer Gıfârî r.a. Mısırdan atını satarken: "Benim atımın duâsı müstehaptır" diye tervîc buyurdu, atın duâsı ne olduğu sorulduğunda da: "Ey benim Rabbim! sen beni âdemoğluna hizmet ettir ve beni onun eli ile rızıklandır ve ehli ile mâlından ona sevgili eyle. Ey benim Rabbim! Benim yüzümden onu rızıklandır ve onun elinden beni rızıklandır." diye buyurdu.

4. *"At üç tür olup biri rahmet yani cihat için, biri şeytan yani kibirlenme için ve biri insan yani menfaat içindir."*

5. *"Çapraz at (üç ayağı beyaz olan) muteber değildir."*

6. *"Bereket; at, zevce ve evdedir."* Atın kötülüğü sorulduğunda: *"At teper ve kaparsa kötüdür."* buyurdu.

7. *"Atın alnında kıyâmet gününe kadar bir hayır bağlı olup, o hayır, ecir ve ganimet içindir. Atın nafakasını yani yem ve suyunu vaktiyle güzelce verenler sadaka vermiş gibi sevâba ulaşırlar."*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Eserin değeri ve diğer Türkçe eserler arasındaki yeri

Yukarıda bahsedildiği üzere, Türklerde at ve açılıkla ilgili eserler genellikle Arapça eserlerden çevrilmiş ve telif eser sayısı çok az olmuştur. Baytarlık, atçılık ve biniciliğe dair tespit edilebilen 191 yazma eserin 80'inin Arapça, 103'ünün Türkçe, 8'inin de Farsça olması bu durumu değiştirmemekte ve Türkçe eserlerin büyük kısmı Aristo'ya ait Baytarnâme'nin anonimleşmiş nüshaları veya diğer Arapça eserlerin tercümeleri durumunda kalmaktadır. İbni Ahi Hizâm'ın okçuluk ve binicilik üzerine olan eseri Memluklar döneminde *Kitâbu Münyeti'l-guzât* adıyla Kıpçak Türkçesine çevrilmiş, 13.yüzyılda İbni el-Ahnef'in *Muhtasarı Kitâbi'l-baytara* adlı eserinin bazı bölümleri Mustafa Kânî Mîr tarafından Türkçeye çevrilmiş, 14. yüzyılın en büyük veteriner hekimi sayılan İbni el-Munzir el-Baytar'ın *Kamilü's-sınâ'ateyni'l-baytara* adlı eseri IV.Mehmed döneminde *Baytar-nâme-i Cedîd* adıyla Hacı Mustafa el-Bağdadî tarafından Türkçeye çevrilmiş, aynı yüzyılda Tolu Bey adına *Baytaratu'l-vâzih* ve *Kitâbu fî-riyâzati'l-hayl* adıyla Memluk Kıpçakcasına iki baytarnâme çevrilmiştir. Osmanlı sahasında 1479 yılında müellifi bilinmeyen Arapça bir eser Hibetullah bin Mahmud bin Mevdûd el-Hanefî tarafından *Kitâbu Baytar-nâme* adıyla Türkçeye çevrilmiş olup, bilinen Türkçe telif baytarnâmeler ise Ali bin Ömer'in 1568'de yazdığı *Gazâ-nâme* ve *Baytar-nâme* adlı eser ile başlamış, bir başka telif eser Sultan II.Selim'in hekimbaşısı Ankaralı Nidâî'nin yazdığı 60 baplık *Tabâbet-i beşeriyye ve baytariyye* adlı eser olmuştur. Emir Hacib Aşık Timur'un *Umdetü'l-mülûk* adlı eseri ise Sultan I.Ahmed'in emriyle *Tuhfetü'l-mülûk ve's-selâtin* adıyla Türkçeye çevrilmiş, yine I.Ahmed'in hattatı Belgradlı Ken'ân Efendi tarafından Aristo'ya ait anonimleşmiş baytarnâmeler tarzında bir eser yazılmış, aynı dönemde Şeyh Muhammed Kadızade de *Kitab-ı makhbûl der-hâl-i huyûl* adlı Türkçe eseri yazmıştır (Şen, 1995:180-190). Görüldüğü üzere, at ve atçılıkla ilgili Türkçe eserler büyük ölçüde Arapça eserlere dayanmakta, hatta telif eserlerde de büyük ölçüde o eserlerin kaynak olarak kullanıldığı görülmektedir. Tayyazâde Atâ'nın yaptığı tercüme de bu geleneğe uyularak yazılmış ve en meşhur ve muteber görülen Arapça esere dayanılmıştır. Atâ'nın çevirdiği eserin adını neden vermediğine gelince, muhtemelen bu tür eserlerin anonimleşmiş olması böyle bir tasarrufa yol açmış olabilir. Birçok baytarnâme bu şekilde kaleme alındığından ve denetimsizliğin de etkisiyle yanlış ve hatalar çok olduğundan Atâ, doğru ve muteber bir çeviri yapmak isteyip böyle bir yola girmişti. Yani Atâ, bildiği ve gördüğü Türkçe baytarnâmeleri yetersiz bularak bu tercüme yapmış olduğunu belirtmektedir. Ancak, kendi yaptığı tercümenin mükemmel olduğu çok rahat bir şekilde söylenememektedir. Her şeyden önce dilinin biraz ağır, ağdalı ve akıcılıktan uzak olduğu ilk bakışta anlaşılmaktadır. Bunda Atâ'nın usta bir münşi ve tarih kitabı yazarı olmasının etkisi de vardır. Böyle olmakla beraber Atâ, divan sahibi bir şair, beş ciltlik meşhur Tarih'i ile kendini kabul ettirmiş bir kalem ehli olarak bu eserinde belli bir başarıyı yakalamış, baytarlık konusuna hakim bir aydın olarak dil ve üslup hatalarına pek düşmemiştir. Elimizdeki nüshanın kendi kaleminden çıkan nüsha olduğunu tahmin ediyoruz. Bir şair, tarihçi ve bürokrat olarak Atâ'nın böyle bir konuyu ele alma sebebi de merak edilebilir. Görüldüğü kadarıyla Atâ Enderun başlalası olmuş bir kişinin oğlu olup bir saray okulu olan bu mekanda çok iyi bir eğitim görmüştür. Dolayısıyla atçılık ve baytarlık konusunda da iyi bir eğitim aldığı söylenebilir. Bilindiği üzere, Enderunda kalınan sürede sınıflara göre çok çeşitli dersler görülüp çok iyi yetiştirilerek mezun olunur ve yönetim kademelerinde mühim görevlere gelinirdi.

Sonuç

Tarihçiliği ile ünlenmiş bir yazarın tercüme ettiği atçılık ve baytarlık ile ilgili bu eser Osmanlı aydınlarının gördükleri eğitim ve öğretimin tabii bir sonucu olup, onların tek bir konu ile sınırlı kalmadıklarını ve multidisipliner bir anlayışa sahip olduklarını gösteren bir örnek olmaktadır. Bu durum tabii ki Osmanlı aydın ve bürokratlarının gördükleri tahsil ile ilgili olup, gerek medrese gerekse Enderunda verilen multidisipliner eğitim anlayışının bunda büyük etkisi vardır. Bu şekilde ortaya konulmuş daha başka birçok eser olup hepsi de bu eğitim ve öğretimin

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

tabiî sonuçları olarak karşımızda durmaktadır. Enderunda yetişmiş bir Osmanlı aydın ve bürokratı olan Tayyazâde Atâ da bu durumun en canlı örneklerinden olup, tarihçi, şair, bürokrat, baytar vs. birçok yönü olan bir aydın olarak karşımızda durmaktadır. Atâ, atçılık gibi, bir Enderunlunun her yönden ilgi alanına girebilecek bir konuda kendisini eser yazma gereği içinde hissetmiş ve en kestirme yol olarak da en tanınmış atçılık eserlerinden birisini seçip tercüme etmiş ve böylece binicilere ve süvarilere güzel bir hediye sunmak istemiştir. Atâ'nın, gördüğü eğitim ve edindiği tecrübelerle dayanarak bir hediye sunmak arzusunda olduğu açık olup, çeşitli konularda ortaya koymuş olduğu eserlerine ilaveten atçılıkta da bir hediye eseri sunmak istemesi onun atçılık ve baytarlık konusunda ileri düzeyde bilgi ve deneyime sahip olduğunu da göstermektedir.

KAYNAKÇA

- ADIVAR, A. Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul, 1970.
- ARTAN, M.Ercan, *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık* (açılış konuşmaları), İstanbul 1995.
- GÖZLÜKÇÜ, Hazım.R., *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık* (açılış konuşmaları), İstanbul 1995.
- Ahmed Atâ, Tayyazâde, *Tuhfetü'l-fârisîn fi-ahvâli huyûli'l-mücâhidîn* Millet Kütüphanesi, AEtib57.
- ATALAY, Besim, *Divanu Lugati't-Türk Tercemesi*, TDK Yay., Ankara, 1985.
- ERGİN, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı: Giriş, Metin, Faksimile*, TDK Yay., Ankara, 1989.
- ERK, Nihal, *XVI.Asır Veteriner Hekimliği ve Bu Asra Ait Eserler*. AÜ Veteriner Fak.Yay., Ankara, 1955.
- ERK, Nihal, "Tuhfetü'l-fârisî fî-ahvâli Huyûli'l-mücâhidîn Adlı Kitabın ilimler Tarihi Yönünden İncelenmesi" AÜ DTCF Dergisi, C.17, s. 3-4 (Eylül-Aralık 1960, s.496-510).
- SUMER, Faruk, *Türklerde Atçılık ve Binicilik*, İstanbul, 1983.
- ŞEN, Mesut, "Baytarnâmeler", *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık* 1995, s.177-263.
- ŞEŞEN, Ramazan, "Ortaçağ İslam Tıbbının Kaynakları ve XV. Yüzyılda Türkçeye Tercüme Edilen Tıp Kitapları, 5 *Tıp Tarihi Araştırmaları*, C 5, 1993, s.11- 20.